

В. В. ГАРБАЧОВА

БЕЛАРУСЬ І «ВЯЛІКАЯ ЭМІГРАЦЫЯ» (1830—1860-я гг.)

Паўстанне 1830—1831 гг. парадзіла трэцюю з часоў падзелаў Рэчы Паспалітай эміграцыйную хвалю, якая ўпершыню дасягнула значных колькасных і тэрытарыяльных маштабаў. Аднак вызначальнымі рысамі эміграцыі стала яе шырокая палітычная актыўнасць і наданне пільнай увагі захаванню і стварэнню культурных каштоўнасцей. Гэтыя, а таксама і шэраг іншых фактараў паспрыялі замацаванню за эміграцыяй, якая стала вынікам паўстання 1830—1831 гг., назвы «Вялікая».

Самай прывабнай для эмігрантаў стала Францыя. Што тычыцца колькасці эмігрантаў, якія апынуліся ў Францыі, то самі паўстанцы вызначалі яе лічбай у памерах 7—8 тыс. вайскоўцаў і цывільных асоб. Л. Гадон называе некалькі іншую — 9500—10 тыс., але адзначае, што яна распаўсюджваецца не толькі на Францыю, але і на Бельгію, Брытанію, Германію, Іспанію, Злучаныя Штаты. А. Левак агульную лічбу эмігрантаў ацэньвае ў 9 тыс., на лічбе 8—9 тыс. прыпыняецца і В. Лукашэвіч. Больш асцярожны ў гэтым пытанні С. Калембка, які, адлюстроўваючы стан эміграцыі ў Францыі, называе ўвогуле лічбу 4200—5500, не тлумачачы асобна, колькі чалавек прыходзілася менавіта на Францыю¹. На наш погляд, найбольш адпавядае рэчаіснасці лічба, якая прыводзіцца Р. Бялецкім. Навуковец, выкарыстоўваючы матэрыялы французскіх сховішчаў, пазначае, што на працягу 1831—1837 гг. у Францыю прыбыло 5784 вайскоўцы (вайскоўцаў рэгістравалі пры пераходзе мяжы)². Такім чынам, агульная лічба з улікам цывільных асоб для Францыі складае каля 6 тыс. чалавек. Што тычыцца эмігрантаў з Беларусі, то на сённяшні дзень дакладную лічбу прывесці складана. У адной са сваіх прац намі называюцца колькасныя паказчыкі, прыведзеныя на падставе адной з крыніц, але больш глыбокае вывучэнне дадзенага пытання паказвае, што ў рэчаіснасці лічба эмігрантаў з Беларусі была значна большай³.

Адразу пасля з'яўлення на тэрыторыі Францыі першых эмігрантаў пачынаецца фарміраванне так званых закладаў, дзе павінны былі размяшчацца эмігранты. Французскі ўрад адразу рэгламентаваў уклад жыцця эмігрантаў. Перамяшчэнне ўвогуле па краіне ці з закладу ў заклад без дазволу ўлад магло прывесці да страты субсідый і высылкі за межы краіны. Першыя заклады ўзніклі ў Авіньёне і Безансоне. Аднак пачынаючы з 5 красавіка 1832 г. геаграфія размяшчэння эмігрантаў пашыраецца на Шалі, Буржэ, Люнель, Бардо і інш.

Разам з павелічэннем колькасці закладаў паўстае пытанне аб ліквідацыі вялікіх закладаў, якія прыносілі шэраг небяспек для французскіх улад. На 15 мая 1833 г. да найбольш значных закладаў адносіліся: Буржэ (1404 чал.), Ле Пюі (688 чал.), Авіньён (475 чал.), Бержэрак (395 чал.), Безансон (136 чал.). У Парыжы на гэты момант знаходзілася 113 чалавек. З вясны 1833 г. пачынаецца часам прымусовае перамяшчэнне невялікіх па колькасці груп людзей (5—20 чал.) па розных французскіх гарадах. Восенню 1833 г. налічвалася ўжо не меней чым 100 населеных пунктаў, дзе месціліся эмігранты. Колькасць самых вялікіх закладаў вагалася ўжо каля 100 чалавек⁴.

Нягледзячы на тое, што з 1834 г. у дачыненні закладаў можна гаварыць аб нейкай стабілізацыі, тым не менш пераразмеркаванне эмігрантаў у межах Францыі не прыпыняецца да 1837 г. У большай ступені гэта было звязана з тымі асобамі, якія ўступілі ў замежныя легіёны, а пасля іх ліквідацыі зноў жа звярталіся за дазвалам аб магчымасці пражываць у межах Францыі.

Пэўныя колькасныя змены ўнутры закладаў адбываліся ў сувязі з прадстаўленай у 1832 г. французскім урадам магчымасці працягваць вучобу былым студэнтам у мясцовых навучальных установах. Пачынаючы з восені 1832 г. эміграцыйны асяродак пачаў распаўсюджвацца на універсітэты і вышэйшыя школы.

Студэнты-медыкі ў большасці працягнулі навучанне ў Манпелье (сярод іх: Аляксандр Палкоўскі з Мінскай губерні, шляхціц Ігуменскага павета Павел Астроўскі), некаторыя ў Парыжы ці Страсбургу. Сярод студэнтаў-юрыстаў папулярнасцю карыстаўся Дзіжон. Акрамя гэтага, эмігранты з беларуска-літоўскіх зямель сталі вывучаць навуку ў такіх установах, як Горная школа (памешчык Слонімскага павета Геранім Незабітоўскі), Школа дарог і мастоў (дваранін Ваўкавыскага павета Дамінік Карэнга), Школа ветэрынарыі, Школа мастацтва і рамёстваў і інш.⁵

З першых дзён свайго існавання эміграцыя разгарнула шырокую культурна-асветніцкую дзейнасць, у якой галоўнае месца адводзілася менавіта захаванню айчынных культурных традыцый і гістарычнай

спадчыны. У 1833 г. адкрываюцца польскія кнігарні, польскія чытальныя залы ў Дзіжоне, Нанце, некалькімі гадамі пазней — друкарня, у канцы 30-х гг. паўстае ўжо шэраг буйных бібліятэк, для якіх усе гэтыя гады збіраліся польскамоўныя друкаваныя выданні, эмігранцкі перыядычны друк, разнастайная прапагандысцкая літаратура, пачынаюць таксама функцыяніраваць польскія школы.

Захаванню кніжных збораў эмігрантамі надавалася значная ўвага. Сярод найбольш значных бібліятэк лічыліся: Польская публічная бібліятэка ў Парыжы, Баціньельская школьная бібліятэка (заснавана пры польскай школе ў

Баціньэле), Версальска-Віленская публічная бібліятэка, Бібліятэка Польскага дэмакратычнага таварыства.

Ідэя заснавання Польскай публічнай бібліятэкі ў Парыжы належыць нашаму суайчынніку з Брэсцкага павета Юльяну Нямцэвічу. Менавіта ён палічыў неабходным аб'яднаць 4 асобныя кніжныя зборы, большы з якіх належаў Таварыству навуковай дапамогі і налічваў каля 1 тыс. тамоў, а меншы — Статыстычнаму аддзелу ў 120 кніг. Летам 1838 г. Ю. Нямцэвіч выступіў з прапановай аб стварэнні публічнай бібліятэкі. Яго ідэя знайшла падтрымку сярод эмігрантаў, і 24 сакавіка 1839 г. адбылося ўрачыстае адкрыццё Польскай парыжскай бібліятэкі⁶. Яна стала першай буйной навуковай бібліятэкай і з'яўлялася не толькі неацэннай дапамогай у даследаваннях, яе вартасць ацэньваецца ў большай ступені тым, што яна з'яўлялася сховішчам тых матэрыялаў, даследаванняў, якія праводзіліся прадстаўнікамі Гістарычнага аддзела Літаратурнага таварыства. Бібліятэка стала месцам захавання рукапісных матэрыялаў тых, хто памёр у эміграцыі, а таксама месцам захавання архіваў розных існаваўшых арганізацый і таварыстваў. Уладзіслаў Міцкевіч, які працаваў у бібліятэцы некалькі дзесяткаў гадоў, разглядаючы зборы бібліятэкі, пазначаў, што ў ёй захоўваюцца паперы ўсіх вядомых прадстаўнікоў эміграцыі (Ю. Нямцэвіча, А. Чартарыйскага, І. Дамейкі, Л. Плятара); матэрыялы ген. М. Ж. Лафаэта, пісьменніка Ф. Купера, перыёдыка — «Новая Польшча», «Нацыянальны дзённік», «Польскі дэмакрат», «Паляк», «Хроніка польскай эміграцыі», аўтографы Т. Касцюшкі, Ю. Панятоўскага, Ю. Хлапіцкага, Я. Скшынецкага, Г. Дэмбінскага, Д. Хлапоўскага; рукапіс першага варыянта «Пана Тадэвуша» А. Міцкевіча, лісты Ю. Славацкага, В. Поля, А. Гарэцкага, С. Гашчынскага, Ц. Норвіда; праявічныя творы А. Ходзькі, Ф. Фратноўскага; картаграфічны матэрыял; графічныя творы⁷.

Зразумела, што пералічанае не ахоплівае ўсяго багацця бібліятэкі. Напачатку яна налічвала каля 2 тыс. тамоў, а ўжо у 1850 г. лічба павялічылася да 25 тыс. тамоў. Па сутнасці, яна за час свайго існавання з 1839 па 1893 г. (момант перадачы яе Акадэміі навук у Кракаве) выконвала функцыі інстытута і ўтрымлівала каштоўнейшыя зборы для даследаванняў у гістарычнай, літаратурнай, філасофскай навуках. Відавочна, што фундаментальнасць упамянутай установы паўплывала на тую акалічнасць, што дадзеная бібліятэка працягнула сваё існаванне амаль да канца XIX ст. Кіраўнікамі бібліятэкі былі ў розны час К. Сянкевіч, Ф. Вратноўскі, В. Калінка, Я. Янушкевіч.

Месцам правядзення гістарычных і бібліяграфічных даследаванняў павінна была стаць заснаваная ў 1841 г. у Версалі так званая Версальска-Віленская бібліятэка. Гэтая задума была рэалізавана прадстаўнікамі лялецелеўскага «З'ядначэння», сярод іх былі нашы суайчыннікі — Антоній Глушневіч

і Гіпаліт Клімашэўскі. Лёс бібліятэкі не быў настолькі ўдалы, як папярэдний. У пачатку 50-х гг., калі Г. Клімашэўскі выконваў абавязкі дырэктара Баціньельскай школы, Версальска-Віленская бібліятэка была пераведзена ў школьныя будынкі і аб'яднана з існаваўшай там бібліятэкай.

Што тычыцца самой Баціньельскай бібліятэкі, то яна стала другой, пасля парыжскай, якая існавала і ў другой палове XIX ст. Першапачаткова бібліятэка мела вучэбнае прызначэнне. Гэтым тлумачацца і досыць скромныя яе зборы — бібліятэка пачала фарміравацца са 100 тамоў. Больш значны прырост наступіў пасля далучэння да яе збораў Версальска-Віленскай бібліятэкі, затым бібліятэкі Літаратурнага таварыства з Дзіжона. У 1863 г. ахвяравала ёй свае зборы Польскае дэмакратычнае таварыства. Адпаведным чынам паступілі некаторыя іншыя арганізацыі. Утрымлівае Баціньельская бібліятэка таксама архіў «З'ядначэнне» Нацыянальнага камітэта ў Бруселі і інш. Дадзеная бібліятэка з'яўляецца сховішчам матэрыялаў, якія тычацца гісторыі грамадскіх рухаў, і выступае другой па значнасці ўстановай па захаванні рукапісных і ўвогуле друкаваных матэрыялаў.

¹ Gadon L. Emigracja polska. Pierwsze lata po upadku powstania listopadowego. T. 1—3. Kraków, 1901—1902; Lewak A. Czasy Wielkiej Emigracji. Warszawa, 1930; Łukaszewicz W. Wielka Emigracja 1831—1862. Obozy ideologiczne, polityka, publicystyka. Warszawa, 1950; Kalembka S. Wielka Emigracja. Warszawa, 1971.

- ² *Bielecki R.* Zarys rozproszenia Wielkiej Emigracji we Francji 1831—1837. Materiały z archiwów francuskich. Warszawa; Łódź, 1986. S. 21.
- ³ *Гарбачова В. В.* Паўстанне 1830—1831 гадоў на Беларусі. Мн., 2001. С. 167.
- ⁴ *Bielecki R.* Zarys rozproszenia... S. 34—35, 41.
- ⁵ *Konarska B.* Polskie drogi emigracyjne. Emigranci polscy na studiach we Francji 1832—1848. Warszawa, 1986. S. 296, 353, 361, 371.
- ⁶ *Rederowa D.* Polski emigracyjny ośrodek naukowy we Francji w latach 1831—1872. Wrocław, 1972. S. 105.
- ⁷ Там жа. С. 103—104.